

11,763

**A Magyar Tudományos Akadémia
Irodalomtörténeti Intézetének
Vitaülései
II.**

A SZOVJET REALIZMUS VITA TANULSÁGAI

**a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti
Intézetében 1958 dec. 17-én tartott vita
jegyzőkönyvi kivonata**

KÉZIRAT

BUDAPEST, 1959

Klaniczay Tibor:

A Szovjetunióban lezajlott és Nyirő Lajos által most ismertetett realizmus-vita nagy előnyét és eredményességének egyik jelentős okát abban látom, hogy figyelmét az irodalom egész fejlődésére, valamint más művészetekre is kiterjesztette. A realizmus értelmezése körüli torzulások egyik nem lényegtelen forrása volt ugyanis az a körülmény, hogy rendszerint csak a XIX. és XX. század irodalmának beható elemzésére építették a realizmus-elméleteket, és ezeket azután az irodalom régebbi korszakaira és a többi művészetekre is érvényesnek jelentették ki. Pedig az utolsó másfél évszázad irodalmából levont általánosítások, mégha e korszakra és erre a művészeti ágra helyesek is, nem okvetlenül bizonyulnak kielégítőnek más korok és más művészetek vizsgálatában. A művészetek fejlődésének realista és antirealista irányzatok örök harcaként való felfogása például tarthatatlanná válik, mielőtt valaki azt konkrétan alkalmazni próbálja a XVIII-XIX. századnál régebbi korok irodalmára. Egészen természetes ezért, hogy a szovjet tudósok a realizmus-antirealizmus sémát egyértelműen elvették.

Rá szeretnék itt mutatni most arra, hogy a realista és antirealista irányzatok örök harcáról szóló felfogás tulajdonképpen a burzsoá tudományban gyökerezik és alapjaiban történetetlen s metafizikus jellegű. Realista irányzatokként szokták emlegetni a renaissance-ot, klasszicizmust, kritikai realizmust; antirealistaként pedig a gotikát, barokkot, romantikát, a különféle modern izmusokat, - hogy a még régebbi korokba ne nyuljunk. Ha mármint a polgári tudomány klasszika és romantika, vagy klasszika és barokk örök sémájára, e két típus állandó, egymást váltó hullámszását bizonyítani kísérő elméleteire gondolunk: kísértetiesen azonos eredményre jutunk. A

klasszikát náluk a renaissance, a klasszicizmus, a XIX. századi realizmus képviseli, míg az örök romantikát, vagy örök barokkot a gotika, a barokk, a romantika, az izmusok. A romantika és barokk elmélet között voltaképpen csak annyi a különbség, hogy az előbbi a barokkot a romantika egyik történeti megnyilvánulásának tartja, az utóbbi viszont fordítva.

Igaz, hogy a realizmus, illetve antirealizmus alapján való kategorizálás egészen a marxista tükröződési elmélet alapján történt, szemben az említett polgári elméletek szélsőséges idealista jellegével. Az eredmény azonban így is egy helytelen koncepció lett, mivel realistának minősített olyan régi irányzatokat, melyek nem a valóság hű ábrázolásának, vagy a valóságtól való elszakadásnak az igényével és programjával jöttek létre, hanem egészen más elvek alapján.

re, hanem egészen más elvek alapján.

A művészi alkotások értékelésénél a kiindulópontunk csak a mű és a valóság szembesítése lehet, annak vizsgálata, hogy a művész a kor lényegét ragadja-e meg, és helyesen ábrázolja-e azt, vagy pedig csak felületes jelenségekre reagál, avagy eltorzítja a társadalmi valóságot. Ilyen értelemben az irodalom minden korszakában megvannak a valóságot hivebben, vagy kevésbé hiven, vagy egyenesen eltorzítva bemutató törekvések, valamint a valóságot közvetlenül, reálisan, avagy pedig különböző áttételeken keresztül elvontan, eltulzón, képletesen ábrázoló tendenciák. Ezek azonban a XIX. századig sohasem válnak egy-egy irodalmi irányzat specifikumaivá; a valóságábrázolás mikéntje alapján a XIX. századi realizmusig nem sűrűsödik össze egyetlen irodalmi iskola sem. Az egyes irodalmi alkotások e régebbi korszakokban egy-egy irányzaton, iskolán belül, sőt egy-egy művész életművén, vagy akár egyetlen opusán belül is a legkülönbözőbb módon reagálnak a valóságra. Ha valaki például a renaissance-hoz mint realista irányzathoz közeledik, mit kezd Lorenzo de' Medici-vel, Polizianoval, vagy a XVI. századi petrarkista lira tulnyomó részével? Ezekben nem lelheti fel a realizmus ismérveit. Ezzel szemben az antirealista barokk számos remekművét, például Velasquez festményeit különös volna antirealistának, vagy valóságellenesnek bélyegezni. A klasszicista irodalom vizsgálója pedig kénytelen volna a vigjátékokat eleve magasabb-

ra értékelni, mint a tragédiákat; nemcsak Molière, vagy Goldoni remekműveit, de harmadrangu szerzők műveit is fölébe helyezni Corneille-nek, Racine-nak, mivel a komédia műfaji sajátságainál fogva sokkal közvetlenebbül ábrázolja a valóságot, mint a tragédia. Mindezek alapján nem tudok egyetérteni Tóth Dezső fejtegetéseinek jó részével, amely lényegében a realista és anti-realista irányzatok elvére épül, minden valószínűség szerint azért, mert megállapításait, általánosításait csak a XIX. századi jelenségekre alapozta.

Vajda György Mihály igen világosan és meggyőzően beszélt a realizmus szó kettős értelméről és az ebből adódó félreértésekről. Érdemes felfigyelnünk arra, hogy nemcsak a realizmusnak van ilyen kettős értelme, de csaknem minden irodalmi, művészeti irányzat elnevezésének. Az egyes irányzatok ugyanis rendszerint a társadalmi tudatnak a művészetén kívül álló szféráiból merítik elnevezésüket, mivel törekvéseik, alkotási módszerük, ábrázolásmódjuk lényegét így tudják legjobban meghatározni, vagy pedig az utókor így tudja őket a legszerencsésebben definiálni. Azzal pedig, hogy egy irodalmi irányzat például ismeretelméleti természetű elnevezést kap, megmarad az adott ismeretelméleti fogalom általános használatának a lehetősége és joga is. Így volt a realizmus esetében. Mihelyt a realizmus a XIX. században mint irányzat kibontakozott egy ismeretelméleti principium, a valóság hű és közvetlen ábrázolása jegyében, - megszületett annak a lehetősége is, hogy a régebbi korok irodalmának jelenségeit ennek az ismeretelméleti szempontnak a fényében vizsgáljuk, s ha úgy tetszik realista jelenségeket állapítsunk meg az ókortól kezdve bármely korban. De csak jelenségeket és nem irányzatokat! S az sem bizonyos, hogy e "realista jelenségek" feltétlenül az illető kor leghaladóbb, vagy legművészibb alkotásaiban tűnnek fel. A hiba akkor következik be, ha az adott történeti irányzat nevévé vált realizmus fogalmát az általános ismeretelméleti jellegű realizmus fogalmával összekeverjük, tartalmait összemossuk, s főleg amikor fejtegetéseinkben ugyanazon szó alatt, hol az egyik, hol a másik tartalomra, jelentésre gondolunk.

Végeredményben hasonló a helyzet más irányzatok nevével, mint például a klasszicizmussal, romantikával, naturalizmussal,

vagy újabban a barokkal és a manierizmussal. Közelebbi példaként elég ha még a humanizmusra utalok, mely egy konkrét irodalmi, tudományos, világnézeti irányzatot jelent, amely a XVII. században végérvényesen elhalt. Ez az áramlat egy etikai-világnézeti fogalommal vált leginkább jellemezhetővé, még pedig egy olyan etikai fogalommal, amely a maga sajátos etikai jelentésében alkalmazható bármely kor olyan jelenségeire, melyek az ember érdekeit és értékeit állítják előtérbe. A történeti és az erkölcsi fogalom összemosódása itt is a legteljesebb zűrzavarra vezethet.

Végül magáról a realizmusról, mint irodalmi irányzatról szólok néhány szót. Mint hallottuk, a szovjet tudósok között jelenleg is vita tárgya a realizmus kezdetének kérdése. A magam részéről nem tartom szerencsésnek azt a véleményt, amely a realizmus kezdetét a renaissance-ban jelöli meg. Igaz ugyan, hogy a renaissance bizonyos alkotásaiban nemcsak a valóság hű ábrázolásáról, - vagyis ismeretelméleti szempontból véve realizmusról, - beszélhetünk, hanem a XIX. századi realista irányzat egyes alapvető sajátságainak fel-felbukkanásáról is. Ezek a jelenségek, - Shakespeare-nél és másoknál, - azonban szervesen beletartoznak a renaissance irodalom sajátságai közé is, s ezért helyesebb ezeket a renaissance-nak a realizmussal érintkező, ehhez hasonló mozzanatainak tekinteni, mint a későbbi realizmus korai anticipációinak. Hiszen ilyen alapon a barokk kezdetét a hellenizmusban, a klasszicizmusét pedig a római korban kellene megjelölnünk, aminek semmi értelme sem volna.

Problémaként vetem fel azt a kérdést, hogy vajon a XIX. századi realizmus a kor művészetének egyetemes irányzata-e, vagy pedig csak bizonyos művészetekre, illetőleg egy-egy művészetben belül bizonyos műfajokra érvényes-e. Nem egyedülálló dolog a művészetek fejlődésében, hogy egy irányzat csak egyes művészeti ágakban bontakozik ki, mert célkitűzései, jellege, természete lehetetlenné teszi, hogy mindenütt gyökeret verjen. Van például impresszionista festészet, zene, költészet, de már nehéz impresszionista építészetet elképzelni, sőt drámát is csak nehezen. Joggal felvetődik ezért, hogy a realista regény, dráma, festészet mellett beszélhetünk-e realista lírá-

ról, vagy realista zenéről, mikor - leszámítva a leiró jellegű tárgyias lírát és a hangsúlyozottan programzenét - a líra és a zene eleve lehetetlenné teszi a realista irányzat klasszikus ismérveinek jelenlétét.